

Tóka Gábor

VÁLASZTÁSI KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK ÉS ELŐREJELZÉSEK 1998-BAN¹

A demokratikus választások akkor tudják a legjobban kifejezni az állampolgárok akaratát, ha a szavazók és a politikuskok már jó előre sejtik, hogy több rokon párt közül melyiknél hasznosulhatnak legjobban a szavazatok: melyik kerülhet be a törvényhozásba, és melyik kerülhet olyan helyzetbe, ahonnan könnyebben befolyásolhatja a jövőndő kormány összetételét. A köznek nem csak joga, de szüksége is van a közvélemény ismeretére. A politikusoknak is, különben aligha tudnának alkalmazkodni a választói akaratához. Mindehhez egyrészt politikai közvélemény-kutatásokra van szükség, másrészt arra, hogy meg tudjuk felíni az ádtaluk nyújtott közhasznú információk megbízhatóságát.

1. A moratórium okozta problémák

A közhiedelem szerint a pártpreferencia-vizsgálatok tekintetben négyévente egyszer elijő az igazság pillanata. Nem így áll a helyzet. Néhány más kelet-európai országhoz hasonlóan, viszont Nyugat-Európa nem latin országaival ellentétben, hazánkban is érvényben van egy törvény szabta moratórium, amely tiltja, hogy a szavazást megelőző napokban (a pontos szabály országokként változik, nálunk nyolc napig tart a szilencium) választási közvélemény-kutatókat tegyenek közzé. Amellett, hogy nyilvánvaló ok nélkül korlátozza a sajtó-szabadságot, a moratórium olyan információit fosztja meg a választópolgárokat, amelyekre azok esetleg igényt tarthatnak annak érdekében, hogy akaratukat a legpontosabban fejezhessék ki a szavazatukkal.

A tilalom csak a professzionális közvélemény-kutatók adatainak a hazai tömegajtékoztatásban, a különböző adatok kritikai egybevetését is lehetővé tevő módon való közlésére terjed ki, és megsértőit nem sújtja szankcióval (viszont ingyeneklámhoz jutattja őket, amint azt egy hasonló tilalmat előbb neveltségessé tevő, majd annak bírói fellettel való hatálytalannításához vezető belga botrányorozat igazolta²). Lengyelországban pénzbírság sújtja a moratórium megsértőt, de az 1997-es választások idején a magukra valamit is adó napilapok egymással versengtek a törvénytértében – és fizették a bírságot. A magyar közvélemény-kutatók és média ezeddig rendkívül lojálisnak bizonyultak, de a moratórium így se szab gátlat annak, hogy kerítőúton (például politikuskok állítólagos közvélemény-kutatók eredményeire utaló megjegyzései révén), illetve tudománytalan spekulációk formájában előadott

előrejelzések jussanak el a szavazóhoz. A moratórium leginkább még azokat a nagybefektetőket segítheti, akik saját közvélemény-kutatásaik ismeretében pontosabb információkat számítnak le a tőzsdéi részvények, a forint, és az egyes politikuskok árfolyamából, mint a kisbefektetők.

A moratórium miatt csak egészen kivételesen készülhetnek olyan közvélemény-kutatások a szavazást megelőző napokban, amelyek segítségével megállapíthatnánk, hogy az egyes intézetek pártpreferencia-vizsgálataiban alkalmazott módszerekkel előrejelezhető-e a választási eredmények. A moratórium kezdete előtt több cég is közzétesz ugyan a listás szavazatok szám szerinti megoszlására vonatkozó előrejelzéseket, de ezeket – pontosan azért, mert egy még viszonylag távoli eseményt kell prognosztizálni – nem feltétlenül az egyébként szokásos módszerekkel készítik. De azok álláspontja is érthető, akik prognózis helyett csak a legfrissebb párt-preferencia adataik közlésére vállalkoznak. Akármelyik megoldást választja is egy intézet a közölt adatok és a választási eredmények közti eltérésekért könnyen okolhat előre nem látható fejleményeket (1998-ban például a vártnál alacsonyabb részvétel, vagy a közbiztonsági problémák előtérbe kerülését a kampány utolsó 2–3 hetében), és az esetleges rejtálátalok sem igazolhatják visszamenőleg egy intézet működését. A választási közvélemény-kutatásokkal kapcsolatos tisztálátást, azok további módszertani fejlődését és az utóbboként közölt adatok nagyobb pontosságát csak a moratórium hatálytalantásával remélhetjük.

2. A mérce

Az 1998-as országgyűlési választási kampány során kielezett viták tárgyává vált számomra, a választási közvélemény-kutatásokkal kapcsolatos kérdés. Bár illúzió lenne a közvélemény-kutatók és ügykezes látnokok tevékenységét összemossó, rosszul informált megjegyzések – pl. hogy „az előrejelzők (közvélemény-kutatók és politológusok) többsége csúfos kudarcot” vallott¹ – előtérbe hozni reménykedni, bírom abban, hogy a tanulmány hozzájárul a viták racionálisabb mederbe tereléséhez, hiszen ezeket egyebek között a megszólalók egy részének elemi tényekkel kapcsolatos tudatlansága² fűti.

Elemzésem a számszerű adatok vizsgálataira szűkül. A hozzájuk kapcsolódó elemzősek, főcímek, grafikonok és módszertani leírások értékelését saját lehetőségeimet meghaladóan időigényes és összetett feladatnak tartom. Megkerülhetetlenül sok ugyanis a szabjékban, hogy egy napilap milyen kontextusban, milyen főcím alatt közli adataikat³; mikor tekinthető egy közvélemény-kutatás témaválasztása az információ-érték helyett politikai érdelemkeltő/szándékotól motiváltnak⁴; hányszor közölhető ugyanaz az adatsor ugyanabban a lapban „legfrissebb adatainként”⁵; anélkül, hogy az újraközlés tényét vagy az adatfelvételi dátumát világosan jelezné a szerző⁶; vagy korrekci-e utólagos becslést közölni arról, hogy mi lett volna a választási eredmény százszázalékos részvételi arány mellett, ha nem áruljuk el, miként becsültük meg annak az általában negyven százalékos állampolgárnak a között is azokat (általában a minták tíz százalékát), akik még rokonszenven-országaitokat se hajlandók/tudnak adni az egyes pártoknak.⁷

Az alábbiakban ezekenél egyszerűbb kérdést járok körül: összességében véve elfogadható volt-e az 1998-as választási közvélemény-kutatások pontossága? Megpróbálom össze-

gyűjteni az összes 1990 óta, közvélemény-kutatással foglalkozó intézmények által Magyarországon nyilvánosságra hozott választási előrejelzést, illetve ezzel rokon funkciójú becslést. A jegyzetek ismertetik a forrásokat, illetve azokat a speciális problémákat, amelyeket az egyes adatsorok tárgylagos értékelésénél feltétlenül figyelembe kell venni. A statisztikus összehasonlításához egy olyan mutatót keresem, amely valamennyi előrejelzés pontosságát azonos, nemzetközi összehasonlítható is alkalmas mértékegységben fejezi ki, és egy olyan mércét állít fel, amelynek szoros választási eredmények esetén sem nehezebb megfellelni, mint az 1994-eshez hasonló helyzetben. Sokkal könnyebb volt ugyanis előrejelezni a győzest akkor, amikor az MSZP 33 százalékkal szemben a második helyezett SZDSZ is csak 20 százalék alatti listás eredményt ért el, mint amikor a választásokon győztes Fidesz-MPP még a második fordulóban is kevesebb szavazatot kapott, mint a második helyezett MSZP.

Ezért a választási eredmények és az előzetes becslések közötti százalékos eltérések nagyságára koncentrálok. Egyébként a korábbi hazai frásokban és a szakirodalomban is ez, nevezetesen a pártokénni „hibák” abszolút értékének az összege terjedt el leginkább, mint az előrejelzések pontosságának összefoglaló mutatója.⁸ Érthető persze, ha az érdekelte felek az eredmények ismeretében más-más értékelési szempontokra esküsznek.⁹ Az itt használtól eltérő mutatók – például hogy a közvélemény-kutatók elaláltak-e, hogy mely pártok jutnak be a parlamentbe, hogy miként alakul a pártok erőrendje, vagy hogy ki végzi az első helyen – szinte kivétel nélkül kiszámíthatók az itt közölt adatokból. Ezekkel az alternatív mércékkel egyrészt az a probléma, hogy egyszerűen csak kevesebb információt hasznosítanak, mint az általam előnyben részesített mutató (tehát pl. a pártok pontos szavazatlánya helyett csak azok nagyságrendi sorrendjét), és így az utóbbinál durvábbak. Másrészt az utóbbi idő pont abban térnek el, hogy a közvélemény-kutatói munka értékelését a termelő által ellenőrzött tényezőktől idegen (igaz, a fogyasztóéhoz talán közelebb álló) szempontoknak rendelik alá. Ez éppen azokban a ritka esetekben a legvilágosabb, amikor a kvalitatív összehasonlítások az általam használt kvantitatív mutatótól eltérő képet adnak az egyes intézetek teljesítményéről.¹⁰

Az összehasonlíthatóság érdekében a mandátum-előrejelzéseket is százalékos megoszlásokra fordítottam le, és mindig csak az adott választáson parlamenti képviselőhez jutott pártokra vonatkozó becsléseket tüntetem fel a táblázatokban. Az összehasonlíthatóság érdekében az eredetileg „től-ig” formában megadott adatoknak a középtértékét használom: a jelen összefüggésben nincs jelentősége annak, hogy egy adat 0–4 vagy 2 százalékkal tér el a megfelelő párt választási eredményétől.¹¹ Amikor csak lehetséges, akkor – a statisztikai hibák nagyságától függetlenül – mindig az első tízedesjegyre adom meg a számokat, hogy elkerüljem a kerekítési hibák halmozódását az összesített mutatók számításánál.

3. Az 1998-as előrejelzések pontossága a korábbi választási évekkal összehasonlítva

Az eltérő adatok és módszerek felbukkanása 1998-ban a korábbiakhoz képest már pusztán azért is gyakoribbá vált, mert több közvélemény-kutatósi adat jelent meg a nyomtatott sajtóban, és majdnem kétszer annyit intézet közölt ilyeneket, mint 1990-ben vagy 1994-ben. Ezzel egyidejűleg folyamatosan nőttek a sajtóban megjelenő politikai közvélemény-kutatásokkal szembeni elvárások, illetve a velük kapcsolatos fizetőképes kereslet. Mint látni

fogjuk, az élesebb verseny (és talán a kurták tapasztalatának bővülése) együtt járt az előrelépések pontosságának növekedésével.

A választási eredményekkel közvetlenül szembeeső exit pollok száma ugyan nem nőtt 1994-hez képest, de 1998-ban mindkét fordulóban nagyobb részvételbőrségséget kaptak, mint 1994-ben, amikor az első forduló esetében az MTV 1 egyáltalán nem számolt be rólok.¹³ Az 1998-as exit poll-alapú előrejelzések (1990-ben még egyáltalán nem készülték exit pollok) átlagos hibája mind az első (1–2. táblázat), mind pedig a második fordulóban (3–4. táblázat) halszálnyival alacsonyabb volt, mint 1994-ben. (Az összes táblázatot a dolgozat végén közöljük.)

Az első szabad választások előtti hónapokban még csak rendszertelenül megjelenő publikációk jelezték a pártpreferenciák alakulását, előrejelzésekre pedig csak az első forduló esetében, az urnák zárása után vállalkozott a Gallup, a Magyar Közvéleménykutató Intézet, és a Medián (5. táblázat). Egyértelműen megállapítható, hogy az akkoriaknál lényegesen pontosabb volt az a két 1998-as előrejelzés, amely összehasonlítható ezekkel az 1990-ben viszonylag kedvező visszhangot kapott kísérletekkel (6. táblázat).

Az 1994-es országgyűlési választási kampány során már rendszeresen jelentek meg trend-adatok a Szonda-Ipsos és a Medián jóvoltából, és a szavazást megelőző nyolc napos moratórium kezdete előtti utolsó napon négy cég is közölt vagy előjelzést a listás szavazatok megoszlásáról, vagy – ami az olvasók javára sze szemben érzésem szerint ugyanaz – legfrissebb pártpreferencia-mérésük eredményét (7. táblázat). 1998-ban már hatan (a Magyar Gallup Intézet, a Marketing Centrum, a Medián, a Sofres-Modus, a TÁRKI-val kooperáló Századvég, és a Szonda-Ipsos) közölt pártpreferencia-adatokat a kampány során, és a Modus kivételével valamennyien közölték a moratórium kezdete előtti „utolsó szavukat” is, ha nem a sajtóban, akkor legalább az interneten (8. táblázat). A két év adatait összehasonlítva ismét azt láthatjuk, hogy az adott évben ingbe szálló intézetek átlagos hibája 1998-ban csökkent.

Bár 1994-ben ezek korántsem kaptak olyan publicitást, mint 1998-ban, valójában máig akkor is készültek előfeljelzések a parlamenti mandátumok várható megoszlásáról a két forduló között (9. táblázat). A megfelelő 1998-as adatok a 10. táblázaton láthatók, és ismét az előfeljelzések átlagos pontosságának növekedését mutatják 1994-hez képest. 1998-ban kételyes intézet még arra is vállalkozott, hogy a mandátumok végső megoszlását az első forduló részletes eredményeinek ismerete nélkül, azí megelőzőleg végzett kérdőíves vizsgálatok adatai alapján és persze a választási rendszer ismeretében becsülje meg. Az előfeljelzések színvonalának emelkedését mutatja, hogy még ezek a vállalkozások is az 1994-es (már azaz első forduló eredményeinek ismeretében készült) mandátumbecslésekkel összehasonlítható pontosságot értek el (11. táblázat).

4. Mindenki mǎsképp mǎr

A választási közvélemény-kutatásoknak a tényleges eredményekkel való egybevetése valójában csak a választás napján, esetleg még az előző két-három napban készült vizsgálata-
tok esetén perdümtő. A halása viszont éppen azoknak az adatoknak a legnagyobb, amelyek
hetekkel vagy hónapokkal a szavazás napja előtt informálnak a formálódó választói akarat-
ról. Az ilyen információk pontosságát nehéz megítélni, hiszen a választási eredményektől
való eltéréstüket okozhatják az adatok publikálása után bekövetkezett események is. „Több-

ségi szavazással" sem állapítható meg az igazság: ekkor dülhet, hogy valamennyi közvélemény-kutatás egyidejűleg téved.

Az előjelzésnek során sokszor kell alternatív megoldások között választania a közvélemény-kutatóknak: megbízhat-e a népességnyilatkoztatás adataiban (miként a Szonda és a TÁRKI teszti), vagy inkább valamilyen más közzétett vállaltjon fel a mintavétel során? Meg kell becsülni, hogy vajon kik, illetve hányan fognak elmentni szavazni: azok, akik ezt biztosnak mondják, vagy akiknek van pártpreferenciája (és ezt el is árulják), vagy ki? De vannak kevésbé ismert dilemmák is.

vanak kevesebb ismeret igények, és.

Ej kell dönteni, hogy a pártprogramokra, szavazási szándékokra vonatkozó kérdések mindig azonos, vagy – miként a TÁRKI vizsgálatokban – időről időre kissé változó kérdőív-kérdésekben szerepeljenek-e. Ha ragaszkodunk is az előző megoldáshoz, akkor sem vitathó, hogy inkább – miként a Szonda-IPS adatfelvételeiben – az interjú elején szerepeljenek e kérdések (s így a válaszokat ne befolyásolja a további kérdések tartalma), vagy egy kicsit később, amikor a megkérdezett már jobban ráhangolódott az interjúra és rájött, hogy a kérdések csak lejegyzői válszait, de nem magát azokat tartalmá.

Az utóbbi évtizedek során változó mértékben szétvált az a Marketing-Centrum bemelegítő kérdéseinek egy-egy rész fel a választási blokk előtt, míg a Marketing-Centrum bemelegítő kérdéseinek egy-egy része kifejezetten politikai tartalmú, bár semleges (pl. mennyire bízunk a megkérdezett szerint milibőző politikai intézményekben). Az is itt kérdészik meg, hogy a megkérdezett szívesen vállalná-e vol az elmúlt időszak legfontosabb eseménye. Feltehetően, hogy ez a kérdés aktivizálja a politikai aktualitások hatását az egy-két perccel később kinyilvánított párt-rokonszenvekre, és így = helyesen vagy sem = megneveli a mélt. pártpreferenciák időbeli ingadozásait. (A Marketing-Centrum adatainak nagyobb havi ingadozása emellett még azaz is összefüggel, hogy rendszer több = nyilván elsősorban több bizonytalankodó = megkérdőjelezni kapnak választ a pártpreferencia kérdésre, mint más intézetek, lásd 12. táblázat.) Ezzel szemben a Szonda-típusos idősorokban (ahol minden bemelegítés nélkül tesz fel a „visszmapi kérdést” és általában nem egy, hanem két hétvége alatt fejezik be a terepmunkát) évek óta a változó

Mivel nincsenek havi választások, nehéz megmondani, hogy melyik mérési mód sok kompromisszumot igényel.

Mivel nincsenek havi választások, nehéz megmondani, hogy melyik mérési mód szer a jobb. Még az is vitatott, hogy van-e bármilyen hatása az ilyen szituatív ingereknek. A TÁRKI kutatói például azt tapasztalták, hogy február eleji és március eleji adatfelvételeik között nagyon megváltozott az MSZP-Fidesz verseny állása (12. táblázat), annak ellenére, hogy mindkét alkalommal a megkérdezett demográfiai jellemzőire, Bős-Nagymarosra és különböző szociális ellátásokra vonatkozó kérdések előzték meg a választási blokkot (lehet persze, hogy a változatlan kérdések hatása változott meg azután, hogy az erőmű-vita február persze, hogy a változatlan kérdések hatása változott meg azután, hogy az erőmű-vita február közvélemény és végén az országos politika középpontjába került).

Végül magára a szavazati szándékra vonatkozó kérdés is többféle módon tehető fel. Ha közepen és végig az országos pontszám alapján vizsgáljuk a választási szándékot, akkor a megkérdezett (egy ún. nyitott kérdésre válaszolva) fejből mondja be egy párt nevét, akkor esetleg megjelölhető a tömegkommunikációban kevesebbet szereplő pártokról. Ha viszont egy, az összes lehetőségeket felsoroló kártyáról választ ki egy pártot (úgynevezett zárt kérdés), akkor növekedhet a válaszok esetlegessége, véletlenszerűsége, s így a kis pártok támogatottsága. De meglehet, hogy éppen ezért reprodukálja jobban a zárt kérdés azt, ami a magatartásban történik. A 12. táblázatból is kiolvasható, hogy a nyitott kérdést használó TARKI adatfelvételeiben 1998-ban mindig alacsonyabb, míg a zárt kérdést használó Szonda Ipsos szerint általában magasabb volt a kisebb pártok támogatottsága, mint a két kérdésstípus kombináló Marketing-Centrum és Mediam vizsgálatában. Az is lehet, hogy

mindez véletlen: a TÁRKI 1998. januári kísérlete szerint a szavazati szándékok megoszlása nem különbözött a nyitott és a zárt kérdéssel megkérdezett minták között.¹⁴ De meg lehet, hogy a hatás csak a kampány későbbi szakaszában jelenik meg, hiszen a parlamenten kívüli pártok láthatósága – és így támogatottsága – ilyenkor megnő.

Nem elvi, hanem empirikus kérdés az, hogy melyik módszer vezet a legpontosabb méréshez. De ha a kérdés empirikus, az még nem jelenti azt, hogy eldönthető. A puding próbája az utolsó napokban végzett mérések és a választási eredmények összehasonlítása: azonban már puszta azért is, hogy a választáshoz minél közelebb eső időpontban minél több embert kérdezhessenek meg, hogy az adatokat még fel is dolgozhassák az urnák zárása előtt, és hogy nagyobb pontosságot érjenek el, a kutatók ilyenkor gyakran elternek a korábbi vizsgálatokban használt módszerektől. 1998-ban három cég végzett pártpreferencia-kutatást a választások első fordulójától hétet, és a Gallup legalábbis a mintavételi eljárást, az interjú hossza és (zömében telefonos) módja, a TÁRKI pedig a mintavételi eljárást, a pártpreferencia-kérdést megelőző kérdések tartalmát, magának a pártpreferencia-kérdésnek a formáját (tudniillik ekkor nem nyitott, hanem zárt kérdést használtak), és a közölt adatok bázisa (ekkor ugyanis nem az összes megkérdezettre, hanem csak az úgynevezett biztos szavazókra vonatkozó adatokat közölték) tekintetében eltért saját korábbi gyakorlatától. Csak a Medián adatfelvétele alkalmazott minden tekintetben azonos módszereket a cég korábbi vizsgálataival.

5.1. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: vizsgálatok a kampány során

A választást megelőző pártpreferencia-vizsgálatok esetén tehát igazából csak azt vizsgálhatja a műtész, hogy az egyes intézetek adatai közötti eltérések a szakmailag kifogástalan munka és teljesen azonos módszerek mellett is várható véletlenszerű ingadozások keretein belül maradnak-e. A 12. táblázat az 1997. december 1-je és 1998. április 30-a között a sajtóban megjelent összes pártpreferencia-vizsgálat alapmegoszlásait (tehát az összes megkérdezettre vetített százalékokat) igyekszik bemutatni, legalábbis amennyire meg tudtam bocsúlni azt a források alapján.¹⁵ A százalékok tehát azt mutatják meg, hogy az összes megkérdezett között hány százalék választotta meg valamilyen párt megnevezésével a „Ha most vásárolna országgyűlési választások lennének, akkor Ön melyik pártot szavazná?” típusú kérdést, illetve hogy melyik pártot hányan választották.

A statisztika törvényei alapján megállapítható, hogy mekkora az a („statisztikailag szignifikáns”) eltérés, amely csak minden huszadik esetben fordulhat elő két vizsgálat között pusztán aniait, hogy a nyolcmillió választópolgár helyett csak azoknak egy-egy kis mintáját kérdezték meg. A hat, a parlamentbe utóbb bejutó párt pillanatnyi támogatottságára hat intézet által adott 180 becslés között mindösszesen négy lógott ki az adott hónap többi adatai közül. 1998 február elején a Marketing Centrum az MSZP támogatottságát szignifikánsan magasabbnak találta, mint négy másik intézet a hónap második felében. A Modus négy vizsgálata közül három is magasabbra taksálta az FKGP-t, mint más intézetek tették akkortájt, de a különbségek csak februárban voltak statisztikailag szignifikánsak. Végül áprilisban a Szonda-Ipsos a Fidesz-MPP, a Századvég-TÁRKI pedig az SZDSZ támogatottságát találta szignifikánsan alacsonyabbnak, mint négy, illetve három másik vizsgálat ugyanabban a hónapban. Akárhogyan volt is igaz az egyes esetekben, a közvélemény-kutatók nyers adatai közötti szignifikáns eltérések aránya minden jel szerint a szakmailag elfogadhatónál is szűkebb keretek között maradt 1998-ban.¹⁶

Valamennyi intézet adatai jeleztek a Fidesz-MPP megerősödését december eleje és április vége között (a különböző decemberi kutatásokban a megkérdezettek 12-16, áprilisban 16-22 százaléka tervezte a Fideszre szavazni), csak az előretörés időpontja és fokozatosságának mértéke maradt máig is vitatott. Az intézetek közötti különbségeket igazából csak az utolsó látványossá, hogy a korábbi és gyorsabb lefutású fordulatot regisztráló Gallup és Századvég-TÁRKI elemzései az összes megkérdezett, illetve a pártot választó megkérdezettek körében megfigyelhető igen szoros MSZP-Fidesz-versengést hangsúlyozták, míg a többi intézetek elemzései inkább a szavazáson feltétlenül részt venni tervezők közötti – sokáig igencsak egyenlőtlen – versenytútra fókuszáltak. A Gallup és a Századvég-TÁRKI munkatársai is elfogadták, hogy közvetlenül a választások előtt az utóbbi csoport preferenciáiból lehet pontosabban kiolvasni a várható választási eredményeket.¹⁷ De nem alakult ki konszenzus arról, hogy heitkel – pláne hónapokkal – a választások előtt inkább a „biztos szavazókra”, vagy inkább az összes megkérdezettre, vagy mindkettőre vonatkozó adatokat kell-e közölni az újságokban.¹⁸

5.2. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a választási részvétel előrejelzése

Az első fordulóban várható részvételi arányt a 8. táblázaton felsorolt forrásokban megjelent előrejelzések többsége 5-10%-os tévedéssel – viszont az ilyen prognózisok rendkívüli bizonytalanságát hangsúlyozva – becsülte meg. A második forduló részvételre vonatkozó számszerű becslés publikálásától mindenki tartózkodott.¹⁹ Ugyanez volt a helyzet 1990-ben és 1994-ben is, változás csak az előrejelzési módszerek egységesülésében jelentkezett. A korábbi évek tapasztalata az volt, hogy az első forduló részvétel legalábbis megközelítő azok arányát, akik a választások előtti vizsgálatokban az első lehetőséget választják annál a kérdésnél, hogy „Ön hogyan tervezi, a [májusi] parlamenti választáson (1) biztosan elmegy szavazni, (2) nem biztos, de valószínűleg elmegy szavazni, (3) valószínűleg nem megy el vagy (4) biztosan nem megy el szavazni?”. Ezeknek a „biztos szavazóknak” az aránya a különböző 1998. áprilisi vizsgálatokban 62 és 69 százalék között volt, míg május 10-én csak a jogosultak 56 százaléka vett részt a választáson.

Bár a részvétel előrejelzésében korábban is előfordultak vaskos hibák (a „biztos szavazók” arányától eltérő módszerekkel a Magyar Közvéleménykutató Intézet 1990-ben 70-75, 1994-ben a Szonda-Ipsos 58 százalékos első forduló részvételt prognosztizált²⁰), az 1998-as átlagos hibák kétségkívül tendenciózusabbak voltak. A korábbi választásokon kalibrált mérőeszköz kudarcának okáról csak ellenőrizhetetlen fellelések fogalmazhatók meg. A Marketing Centrum előrejelzése (60%) talán azért volt pontosabb a Századvég-TÁRKI 62% „biztos szavazóra” és a Szonda-Ipsos 65, a Medián 66, és a Magyar Gallup Intézet 68 százalékos részvételre vonatkozó becslésénél, mert azt is figyelembe vette, hogy 1998-ban a „biztos szavazóknak” a korábbi években tapasztaltnál nagyobb része nem rendelkezett pártpreferenciával.

5.3. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a listás szavazatok megoszlása

Erre nézve a Marketing Centrum, a Medián és a Szonda-Ipsos vállalkozott előrejelzésre, míg a Magyar Gallup Intézet és a Századvég-TÁRKI csak a pártpreferenciák megoszlására vonatkozó adatokat közölt (8. táblázat). A tények és a becslések közötti eltérések abszolút értékének összege, az adott esetszámbhoz tartozó statisztikai hibahatárt meghaladó eltérések száma és a parlamentbe jutó pártok erőssorrendjével kapcsolatos találati arány is azt mutatja, hogy a Marketing-Centrum április 24–27-ei adatokra alapozott előrejelzése volt a leginkább közel a május 10-ei eredményekhez. Az abszolút eltérések összege a Századvég-TÁRKI vizsgálata esetén volt a legmagasabb (ebben annak is szerepe lehetett, hogy a Marketing Centrum és a Gallup dolgozott a leginkább, a Századvég-TÁRKI pedig a legkevésbé friss adatokkal), míg az egyes pártokra vonatkozó becslések és az eredmények közötti „szignifikáns” eltérések aránya a viszonylag nagyobb minával dolgozó Gallup és Szonda²¹ esetében volt a legmagasabb. A befutók sorrendjét és a parlamentbe jutó pártok körét a legjobban a Marketing Centrum, a legkevésbé pedig a Gallup és a Századvég-TÁRKI találta el – igaz, ez utóbbiak a statisztikai hiba létre emlékezve, és nem előrejelzésként, hanem a moratórium kezdete előtti utolsó mérés eredményeként jelentek meg.

Az eltérések egy része mögött alighanem a kampányfájsz fejleményei állnak. Ez lehet a magyarázat arra, hogy míg 1994-ben minden előrejelzés szignifikáns mértékben alulbecsülte, addig 1998-ban szinte mindegyik túlbecsülte az SZDSZ várható szavazatárányát. A tényeg azonban az, hogy a parlamentbe végül bejutó pártok támogatottságára vonatkozó előzetes becslések és a listás eredmények közötti eltérések átlagos nagyságrendje még így is megfelelt a – többnyire a választás napjának reggelén megjelenő – brit választási előrejelzések sok évtizedes átlagának.²² (A magyar közvélemény-kutatóknak a moratóriumból fakadó hátrányai a kis, és ezért csak egy-két százalékos tévedéseket generáló pártok nagyobb száma ellensúlyozza.)

5.4. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a választások napján megjelent becslések

Ezek az adatok a közhasznú politikai információktól a néző számára té nélkülűl erőművész-mutatók világába vezetnek minket. Ebben a műfajban a közszolgálati média is igényt tartott a közvélemény-kutatók szolgálataira, de sajnos, a magyar elektronikus média az amerikaival ellentétben nem a választók motívumainak megértésében, hanem pusztán az urnák zárása és az előzetes adatok megérkezése közötti holtidő kitöltésében támaszkodik a választás estéjén ismertett vizsgálatok segítségével.

Az első szavazási forduló napján a Népszava és a TV 2 a moratórium idején gyűjtött adatokat közölte a listás szavazatok várható megoszlásáról. A Népszava megbízásából a Medián 3000, a TV 2 számára dolgozó TÁRKI pedig 15 000 fős mintát kértet meg a május 10-ei szavazás előtti napon, illetve napokban. Amint a 6. táblázatból látható, a listás szavazatok megoszlására vonatkozó becslésük pontossága lényegesen felülmúlta a két intézet által a moratórium kezdete előtt közölt adatokét, sőt, a TÁRKI elérté, a Medián pedig meghaladta a Gallup exit polljának (2. táblázat) pontosságát is. Ez jól mutatja, hogy a moratórium feloldása mennyivel javíthatná a választások előtti publikált előrejelzések pontosságát.

A nemzetközi tapasztalatok szerint az utolsó napi vizsgálatokét is felülmúló pontosság érhető el egy szakszerű exit poll révén. Az ilyen vizsgálatok során a Magyar Gallup Intézet

a két forduló során több mint 150 ezer, a Szonda pedig több mint 600 ezer, a szavazóhelyiséget éppen csak elhagyó választópolgár kérdezett meg arról, hogy miként szavaztak.

Az első fordulóban a Szonda jellemősen alulbecsülte a szocialisták előnyét a Fidesz-MPP előtt, de összességében véve elfogadható becslést adott a listás eredményekről. A Gallup előbb röviddel öt óra után adott egy becslést, ami a Magyar Nemzet esti különkiadásában került a hűdapesti útrákra, majd hét órakor a Duna TV-ben és a Kössuth rádióban számolt be az öt után készült interjúkkal felírt adatokról. Az MTV 1 és a Népszabadság számára dolgozó Szondával ellentétben nem sikerült kimutatniuk a MHP bejutását a parlamentbe, és este hétkor már arról számoltak be, hogy a listás szavazáson a Fidesz-MPP megelőzte az MSZP-t (2. táblázat).

Mégsem elsősorban említt a nemzetközi összehasonlításban is súlyos hiba²³ miatt vetült árnyék az 1998-as exit pollokra, hanem azért, mert az egyéni kerületi eredmények megbecsülése tekintetében túlzott várakozásokat tápláltak megrendelőik és a közönség körében. Bár előre lehetett látni, hogy számos egyéni választókerületben olyan szoros verseny alakul majd ki, hogy semmilyen exit poll nem hozhat megbízható becslést a megszülető eredményről, a Gallup és a Szonda mégsem a brit exit pollok miniját követve. Utóbbiak 10–15 ezer fős minták segítségével csak az új törvényhozás pártok szerinti összetételét próbálták megbecsülni, míg a két magyar cég megkísérelte az egyes kerületek eredményeit is eltalálni.

Lényegében ebből ered a magyar exit pollok költséges gigantomániája, ami a megkezdettnek példátlanul és indokolatlanul nagy számban fejeződik ki. Ezen „újítás” helyességet megkérdőjelezi az, hogy a Szonda és a Gallup első fordulás exit pollja hatból négy párt esetén tartalmazott olyan eltérést a választási eredményektől, amely a véletlen statisztikai hibát meghaladta. Azaz: a pontosságot nem a statisztikai hiba csökkentésével (tehát a mintanagyság növelésével), hanem a szisztematikus torzítások ügyesebb kiküszöbölésével lehetett volna növelni. Hogy mennyire reménytelen feladat egyes kerületek eredményét meghatározni egy exit pollal, azt az mutatja a legjobban, hogy az exit pollok nem csak a szoros állapítást egy exit pollal, azt az mutatja a legjobban, hogy az exit pollok nem csak a szoros versenyt hozó egyéni választókerületek tucatjaiban tévedtek a második forduló végeredménye megítélésében, hanem a második fordulóban a Szonda még a biztos győztes Kupa Mihályt, a Gallup pedig Kunze Gábot is a vesztesek közé sorolta. Bár az adatok ismerete nélkül ez nem állítható biztosan, talán az sem az egyes kerületekben véletlen statisztikai hibák, a Gallup pedig Kunze Gábot is a vesztesek közé sorolta. Bár az adatok ismerete nélkül ez nem állítható biztosan, talán az sem az egyes kerületekben véletlen statisztikai hibák, a Gallup pedig Kunze Gábot is a vesztesek közé sorolta. Bár az adatok ismerete nélkül ez nem állítható biztosan, talán az sem az egyes kerületekben véletlen statisztikai hibák, a Gallup pedig Kunze Gábot is a vesztesek közé sorolta.

5.5. Az intézetek közötti különbségek 1998-ban: a mandátumok megoszlásának előrejelzése

Választási rendszerünk bonvolultsága miatt az 1998-as év különös próba elé állította a közvélemény-kutatókat. Hozzáértők számára régóta látszott, hogy az ellenzék akkor is megnyerheti a választásokat, ha az MSZP néhány százalékponttal mindenkit megelőz a listás szavazáson. Mivel ezt aligha éretné meg minden választó, ezért szándékolatlanul is félrevezető lehetett annak – egyébként jogos – hangsúlyozása, hogy az MSZP a listás szavazás szinte biztos nyertes.

Miként mondhat a közvélemény-kutató igazat úgy, hogy az is igaz legyen, amit egy ke-

vésbé tájékozott olvasó kihallja a szavaból? A választ a Századvég, a TÁRKI és a BME Szociológia Tanszékének munkatársai adták meg, akik az aktuális pártpreferencia-adatokat 1997 óta kiegészítették a mandátumok várható megosztására vonatkozó becslésekkel is. A választásokat közvetlenül megelőzőleg és a két forduló között Kenneth Benoit (Századvég) és a Medián közölt mandátum-előrejelzéseket, míg az első forduló után a Gallup, illetve Mészáros József és Szakadát István (BME) alternatív visszalépcsési forgatókönyvek esetére adott meg ilyen becsléseket.

Az egymással joggal összehasonlítható becsléseket a 10. és 11. táblázat mutatja be. A két legkorábbi becslés még az első forduló eredményének pontos ismerete nélküli készült. A Magyar Nemzet május 16-ai számában a Gallup öt különböző számított mutatót be, ezek közül hármat vettem be a táblázata. Balról az első a címlapon jelent meg, a második és a harmadik viszont realisabb előrejelzéseken – negyvenet állig meghaladó helyen ötven százalékos részvétel, illetve teljes körű ellenzéki összefogás és kölcsönös visszalépcsés – alapult. A közvélemény-kutatók által közöltet valamennyi mandátum-becslés helyesen jelezte, hogy az FKGP és Fidesz-MPP együtt többséget fog szerezni a következő parlamentben. Érdemes felfigyelnem arra is, hogy a mandátum-becslések jellemző hibaszámlátka nem nagyobb, mint például a 8. táblázaton bemutatott hagyományos pártpreferencia-adatoké, sőt, az idején telitalálat (a Századvég utolsó előtti mandátumbecslése, amely csak hat mandátummal vétette el a végeredményt), és így publikálásuk indokoltsága sem vitatható azzal, hogy lehetetlen feladatnak vállalkozni. Ezt tanúsítják a második forduló napján a Medián és a Századvég-TÁRKI által nyilvánosságra hozott mandátum-becslések is, amelyek még a szavazás napja előtt gyűjtött közvélemény-kutatói adatokon alapultak. Mint a 4. és 10. táblázatból leolvasható, ezeknek az előrejelzéseknek a pontossága gyakorlatilag megegyezett a május 24-ei Gallup exit pollal, és meghaladta a Szonda 380 ezer választóról készült exit polljának találati arányát.

6. A politikai manipuláció vádja

A választási előrejelzéssel foglalkozó intézeteket időről időre meggyanúsítják azzal, hogy nem kutaják, hanem meghamisítják a közvéleményt.²⁴ Fenti elemzéseink csak az adatok megbízhatóságára koncentráltak, és azoknak a sajtóban adott értelmezéseire nem terjedtek ki. Ezen a szinten azonban nem találtuk nyomát ilyen manipulációnak.

A piaci mechanizmusok érvényesülése nem zárja ki, hogy időről időre felütnének, és előbb-utóbb meglepő adatokkal álljanak elő a piacutatis és a társadalomtudomány világában ismeretlen cégek. Mindig lehetnek olyan politikai szereplők, akik saját népszerűségüket elüzlő al-adatoktól remélnék több pénzadományt, nagyobb publicitást, erősebb alkupozíciót, netán több szavazatot. Ezen mit sem változtat az, hogy minden ellenkező híresztelés ellenére sincsenek olyan módszertanilag megalapozott (és a szakirodalomban ilyenként elismert) tudós tanulmányok, amelyek szerint az előrejelzések hatása az egyes ember választói magatartására előre kiszámítható lenne.

Az állampolgárt csak az óvhatja meg az állítólagos kutatási adatokkal való manipuláció mellett az információhiány és a szakmai tévedések – egyébként sokkal realisabb – veszélyétől is, ha minél több cég minél több adatát hasonlíthatja össze. E tekintetben szerény mértékű, de pozitív változásoknak lehetünk tanúi 1998-ban.

A választások előtti hónapokban kétszer annyi intézet, és lényegesen több sajtótermék

között választási közvélemény-kutatásokat, mint akár 1990-ben, akár 1994-ben. A különböző közvélemény-kutatók közötti ellentmondások feltűnése idején a Népszabadság, a HVG és a Világgazdaság egy-egy-szer meglepette, hogy a számukra készült vizsgálatokkal párhuzamosan ismertettek más lapok számára készült kutatásokról is, de az érdeklődők nyilvános többségének továbbra sem adatott meg a sokoldalú tájékozódás lehetősége. Az állampolgárok – a várható választási eredményekkel kapcsolatos – tájékozódásának legújorsabb akadályai 1998-ban is fennmaradtak: a közszolgálati média továbbra is mereven elzárkózott a napilapok címlapjain szereplő pártpreferencia-vizsgálatok eredményeinek ismertetésétől. Ezt a hallgatást csak az első forduló után tört meg az MTV 1. Aktuális című műsora, ezt leszámítva azonban az elektronikus média a szakszerű vizsgálatok adatait csak a választások estején közölte. Lényegében szóalkotó céljal. Az állampolgárok sokoldalú tájékozódása csak nyerne azon, ha a jövőben megváltozna a helyzet, és az elektronikus média vállalkozna a különböző közvélemény-kutatók eredményeinek párhuzamos bemutatására. Ennek sikeres példáját adja a brit közszolgálati televízió, ami – túl azon a nyugati demokráciákban magától értetődő dolgon, hogy a hírműsorok beszámolnak a lapokban megjelent, vagy éppen saját maguk által megrendelt friss választási közvélemény-kutatásokról – úgynevezett poll of polls-okat, azaz egy-egy időszak közvélemény-kutatókat körültekintőbb munkáját is bemutat. Kevés dolog serkenthetné a közvélemény-kutatókat körültekintőbb munkára, mint adataik egymással – illetve a moratórium felszámolása esetén a választási eredményekkel – való rendszeres és nyilvános szembesítésének a kiállása.

1. táblázat
A listás szavazatok százalékos megosztása 1994-ben: a tények és az első választási forduló estején közölt exit poll eredmények

tény	Gallup ²⁵	eltérés a tényről	Medián ¹	eltérés a tényről	Szonda ²⁶	eltérés a tényről	Szonda ²⁷	eltérés a tényről	
MSZP	33.0	31	-2.0	33	0	27	-6.0	30	-3.0
SZDSZ	19.7	20	+0.3	19	-0.7	20	+0.3	20	+0.3
MDF	11.7	10	-1.7	11	-0.3	12	+0.3	12	+0.3
FKGP	8.8	9	+0.2	10	+1.2	10	+1.2	9	+0.2
KDNP	7.0	7	0	7	0	8	+1.0	8	+1.0
Fidesz	7.0	9	+2.0	7	0	12	+5.0	10	+3.0
Az eltérések abszolút értékének összege:			6.2		2.2		13.8		7.8

2. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása az 1998-as választások első fordulójában: a tények és az első forduló eredményeinek összehasonlítása

	tény ²⁷	Gallup ²⁸	eltérés a tényről	Gallup ²⁹	eltérés a tényről	Szonda ³⁰	eltérés a tényről
MSZP	32,2	31	-1,2	30	-2,2	30	-2,2
Fidesz-MPP	28,2	30	+1,8	31	+2,8	29	+0,8
FKGP	13,8	14	+0,2	14	+0,2	14	+0,2
SZDSZ	7,9	8	+0,1	8	+0,1	8	+0,1
MIÉP	5,6	4	-1,6	4	-1,6	5	+0,6
MDF	3,1	4	+0,9	4	+0,9	3,7	+0,6
Az eltérések abszolút értékének összege:		5,8		7,8		4,5	

3. táblázat

A parlamenti mandátumok százalékos megoszlása 1994-ben: a tények és a második választási forduló estéjén közölt exit poll eredmények összehasonlítása

	tény	%	Szonda ³¹	%	eltérés a tényről	%
MSZP	54,1		53,9		-0,2	
SZDSZ	17,9		19,4		+1,5	
MDF	9,8		8,8		-1,0	
FKGP	6,7		6,5		-0,2	
KDNP	5,7		5,2		-0,5	
Fidesz	5,2		5,4		+0,2	
egyéb	0,6		0,8		+0,2	
Az eltérések abszolút értékének összege:					4,2	

4. táblázat

A parlamenti mandátumok megoszlása 1998-ban: a tények és a második választási forduló estéjén közölt exit poll eredmények összehasonlítása

	tény	Gallup ³²	eltérés a tényről	Gallup ³³	eltérés a tényről	Gallup ³⁴	eltérés a tényről	Szon- da ³⁵	eltérés a tényről
Fidesz-MPP	38,3	38,1	-0,2	39,6	+1,3	39,1	+0,8	36,5	-1,8
MSZP	34,7	35,8	+1,1	34,5	-0,2	35,0	+0,3	36,8	+2,1
FKGP	12,4	11,7	-0,7	11,7	-0,7	11,7	0,0	12,7	+0,3
SZDSZ	6,2	6,2	0,0	6,2	0,0	6,2	0,0	6,2	0,0
MDF	4,4	4,7	+0,3	4,4	0,0	4,4	0,0	4,4	0,0
MIÉP	3,6	3,4	-0,2	3,4	-0,2	3,4	-0,2	3,4	-0,2
füg.	0,3	0,3	0,0	0,3	0,0	0,3	0,0	0,0	-0,3
Az összes eltérések abszolút értékének összege:		2,6		2,6		2,1		4,7	

5. táblázat

A szavazatok megoszlása az 1990-es választások első fordulójában: a tények és a szavazás előtti várakozás közötti különbségek összehasonlítása

	tény	Gallup ³⁶	eltérés a tényről	Medián ³⁷	eltérés a tényről	MRF ³⁸	eltérés a tényről
Vizsgálat időpontja	márc. 20. reggel	márc. 20. reggel		márc. 21-22.		márc. 18-23.	
MDF	24,7	23,5	-1,2	23	-1,7	21	-3,7
SZDSZ	21,4	23,1	+1,7	19	-2,4	21	-0,4
FKGP	11,7	12,5	+0,8	15	+3,3	16	+4,3
MSZP	10,9	8,7	-2,2	8	-2,9	9	-1,9
Fidesz	9,0	10,5	+1,5	13	+4,0	11	+2,0
KDNP	6,5	4,7	-1,8	6	-0,5	5	-1,5
Az eltérések abszolút értékének összege:		9,2		14,8		13,8	

Az egykori jelöltekre korábban szavazatok százalékos megoszlása

	tény ³⁹	Gallup ⁴⁰	eltérés a tényről	Medián ⁴¹	eltérés a tényről
MDF	23,9	20,8	-3,1	23	-0,9
SZDSZ	22,1	23,8	+1,7	20	-2,1
FKGP	10,7	10,7	0,0	13	+2,3
MSZP	10,3	7,7	-2,6	9	-1,3
Fidesz	5,1	5,5	+0,4	11	+5,9
KDNP	5,8	4,9	-0,9	6	+0,2
Az eltérések abszolút értékének összege:			8,7		12,7

6. táblázat

A listás szavazatok százalékos megoszlása az 1998-as választások első fordulójában: a tények és a második forduló előtti várakozás közötti különbségek összehasonlítása

	tény ⁴²	Medián ⁴³	eltérés a tényről	Századvég - TÁRKI ⁴⁴	eltérés a tényről
Vizsgálat időpontja		május 8-9		május 6-8	
MSZP	32,2	31	-1,2	33,3	+1,1
Fidesz-MPP	28,2	29	+0,8	31,6	+3,4
FKGP	13,8	14	+0,2	13,7	-0,1
SZDSZ	7,9	9	+1,1	7,5	-0,4
MIÉP	5,6	4	-1,6	3,6	-2,0
MDF	3,1	4	+0,9	2,6	-0,5
Az eltérések abszolút értékének összege:		5,8		2,6	7,5